

וצריכא לשתי המימרות.

דאי אשמעינן "כל שהוא מחמשת המינים" — הוה אמינא משום דאיתיה לדגן בעיניה לכן ברכתו "בורא מיני מזונות", אבל מין דגן שבא על ידי תערובות — לא מברכים עליו "בורא מיני מזונות" כשאינו משמש כעיקר המאכל.

א-ז קא משמע לן, שגם כל מאכל שיש בו תערובת של חמשת מיני דגן ובפועל אין הדגן משמש כעיקר המאכל ברכתו היא "בורא מיני מזונות", כי מחמת חשיבותו לעולם הוא נחשב לעיקר המאכל.

ואי אשמעינן רק "כל שיש בו מחמשת המינים", הוה אמינא שדוקא כל שיש בו מחמשת המינים — איך, רק עליו מברכים "בורא מיני מזונות", אבל על מאכל שיש בו תערובת אורז ודוחן — לא מברכים "בורא מיני מזונות", והיה מקום לטעות שהטעם בזה הוא משום דעל ידי תערובת הוא בא, ולכן, כיון שאינו משמש כעיקר המאכל הריהו נטפל למין השני שבתערובת.

אבל באופן שאיתיה לאורז ולדוחן בעיניה והמאכל כולו [או רובו] עשוי מאורז ודוחן — נימא שאפילו על אורז ודוחן נמי

מברכין עליו "בורא מיני מזונות".

קמשמע לן: "כל שהוא מחמשת המינים" — הוא דמברכין עליו בורא מיני מזונות, לאפוקי אורז⁽¹⁾ ודוחן, דאפילו איתיא בעיניה — לא מברכין עליו בורא מיני מזונות.

מקשה הגמרא: וכי על אורז [ודוחן] לא מברכין בורא מיני מזונות?

ותניא: הביאו לפניו פת אורז ופת דוחן — מברך עליו תחלה [ברכה לפניו] וסוף [ברכה לאחריו] כפי שמברכים על מעשה קדרה של דגן.

וגבי מעשה קדרה של דגן תניא: בתחלה מברך עליו "בורא מיני מזונות", ולבסוף מברך עליו ברכה אחת מעין שלש, הרי שעל אורז ודוחן יש לברך "בורא מיני מזונות" ושלא כדברי רב ושמואל!?

מתרצת הגמרא: הבריייתא שאמרה שברכת האורז והדוחן היא כמעשה קדרה, כוונתה להשוותם רק בפרט אחד ולא להשוותם כמעשה קדרה לגמרי.

והיינו, כמעשה קדרה — דמברכין עליו תחלה וסוף⁽²⁾.

כשעשה ממנו פת יש לברך עליו ברכת המזון. ואולם, נחלקו הפוסקים מהו שיעור האכילה הנצרך כדי להתחייב בברכה אחרונה על תערובת זו. עיין שו"ע (ר"ח ס"ט), במגן אברהם (שם סקט"ו) בביאור הגר"א (שם) ובדברי המשנה ברורה (שם).

1. לדעת רש"י, "אורז" המוזכר בגמרא הכונה לזן הקרוי בזמינו "דוחן", ואילו "דוחן" המוזכר

בגמרא הכונה לזן מסויים ממיני הדוחן. אבל לדעת התוספות ה"אורז" וה"דוחן" המוזכרים בגמרא הם המינים שגם בזמינו קרויים כך. — וכדעת התוספות נקטו הרבה מן הפוסקים הובאו דבריהם במשנה ברורה (ר"ח סקכ"ה). ועיין עוד בשער הציון (שם סקל"א).

2. הטעם שהשוו זאת בדוקא למעשה קדרה אף שהרי ישנם הרבה מאכלים שמברכים עליהם

- ולא כמעשה קדרה — דאילו כמעשה קדרה, בתחלה מברכים עליה "בורא מיני מזונות", ולבסוף ברכה אחת מעין שלש.
- ואילו הכא, באורז ודוחן, בתחלה מברך עליו "שהכל נהיה בדברו", ולבסוף "בורא נפשות רבות" (3) וחסרונן על כל מה שברא" (4).
- מקשה הגמרא: וכי אורז לאו בכלל מעשה קדרה הוא לענין ברכה?
- והתנאי: אלו הן התבשילים הנחשבים למעשה קדרה שברכתם בורא מיני מזונות:
- חילקא, — תבשיל העשוי מחטים שנחלקו לשני חלקים.
- טרגים, — תבשיל העשוי מחטים שנחלקו לשלשה חלקים.
- סולת⁽⁵⁾, — תבשיל העשוי מקמח עבה.
- זריז, — תבשיל העשוי מחטים שנחלקו לארבעה חלקים.
- וערפן, — תבשיל העשוי מחטים שנחלקו לחמשה חלקים⁽⁶⁾.

שלנו לא הוזכר הדבר, יש לחתום בלא שם, וכן פסק השו"ע (ר"ז ס"א), ועיין במשנה ברורה (שם סק"ה) בשם המגן גבורים שכתב שכן נהגו.

5. הב"ח מוחק תיבת "סולת", כי הברייתא עוסקת בתבשילים העשויים מחטים שנחלקו לחלקים שונים ולא בחטים שנטחנו לקמח.

6. כתבו הראשונים שגם אם החטים לא נחלקו באחד מהאופנים שהוזכרו, יתכן להחשיב את הגרעינים שהתבשלו כ"מעשה קדרה" שברכתה "בורא מיני מזונות" באופנים כדלהלן:

- כשהגרעינים התמעכו היטב בכישולם. — כמבואר בתוספות (ד"ה הכוסס) וברא"ש.
- כשהגרעינים נקלפו. — כמבואר ברמב"ם (פ"ג מברכות ה"ב) לביאורו של המגן אברהם (סימן ר"ח ס"ב) על פי הבנת הפרי מגדים (שם) בדבריו. [אך עיין במחצית השקל לביאור דברי המגן אברהם, ועיין עוד בחיי אדם (כלל נד א)].
- ולדעת רבינו יונה (כה ב מדפי הרי"ף) גם כשהגרעינים נקלפו יש צורך עדיין שידבקו זה לזה על ידי בישולם בדומה ל"חביץ קדרה", אבל אם כל גרעין עומד בפני עצמו אין זה נחשב ל"מעשה קדרה" וברכתם "בורא פרי

תחלה וסוף, עיין בפני יהושע, צל"ח, וביאורי הגר"א.

3. תוספות (ד"ה בורא) מבארים את נוסח הברכה כך: ברוך אתה ה' וכו' על שבוא נפשות רבות וממלא את חסרונם ואת כל צרכם ההכרחי כמו לחם ומים, וגם על כל מה שברא דברים שאינם הכרחיים לאדם אלא באים רק כדי להחיות בהם נפש כל חי ושיתענגו בהם. — ועיין בטור ובית יוסף (סימן ר"ז) שביארו באופן אחר. ועיין עוד בשנות אליהו לגר"א (סוף פ"ו). ובכף החיים (ר"ד סקל"ח) בשם האריז"ל.

4. א. נוסח זה הובא גם ברא"ש, הרוקח והטור (ר"ז), וכן הסכים הגר"א, (שם). ואולם המגן אברהם (שם) הביא בשם הכתבים לומר "על כל מה שבראת". — וכתב המשנה ברורה (שם סק"ג) שכל אחד ינהג כמנהגו "נהרא נהרא ופשטיה".

ב. כתבו התוספות שמסיים "ברוך חי העולמים", אכן בירושלמי מבואר שיש לסיים "ברוך אתה ה' חי העולמים". וכך פסק הרא"ש. והסכים עמו הגר"א (ר"ז). ואולם רבינו יונה לקמן (מד א) כתב, כיון שבגמרא

ותבשיל העשוי מאורז.

הרי שגם אורז בכלל "מעשה קדרה" הוא, ומדוע שלא יברכו עליו "בורא מיני מזונות"?

מתרצת הגמרא: **הא מני איזה תנא שנה ברייתא זו הכוללת את האורז בכלל "מעשה קדרה" של דגן? רבי יוחנן בן נורי היא.**

דתניא: רבי יוחנן בן נורי אומר: אורז — מין דגן הוא ולכן חייבין על אכילת המוצו בפסח כרת וכמו כן אדם יוצא בו ידי הובתו בפסח אם עשה ממנו מצה כדין.

אבל רבנן סוברים שאורז הוא לא מין דגן.

ונמצא אם כן, שרב ושמואל שפסקו שאין לברך על האורז "בורא מיני מזונות" נקטו בזה כדעת רבנן.

חזרת הגמרא ומקשה: אף על פי שהאורז אינו נחשב למין דגן עדיין יש להקשות וכי לדעת רבנן לא מברכים עליו "בורא מיני מזונות"?

והתניא: הכוסם את החטה בעודה חיה כמות שהיא⁽⁷⁾, — מברך עליה בורא פרי האדמה⁽⁸⁾.

ואם טחנה, אפאה, ואחר כך בשלה לככר הלחם האפויה, הדין הוא כך:

בזמן שהפרופות של ככר הלחם לא נימוחו בבישול והרי הן קיימות, עדיין שם לחם עליהם,

ולכן בתחלה — קודם אכילתה, מברך עליה "המוציא לחם מן הארץ",

ולבסוף — לאחר אכילתה, מברך עליה שלש ברכות של ברכת המזון.

האדמה".

[ויש להעיר מלשון רש"י (ד"ה הכוסס) שמשמע מדבריו שרק אם כסס את החטים כמות שהם חיות מברכים עליהם "בורא פרי האדמה", אך אם בישלם אף שהם שלמים לגמרי ברכתם "בורא מיני מזונות" ונחשבים ל"מעשה קדרה", שלא כמבואר בראשונים הנ"ל].

ולהלכה עיין שולחן ערוך (סימן ר"ח ס"ד) ובדברי המשנה ברורה שם.

7. הכונה לדגן רטוב בטרם התייבש בחמה, כי דגן יבש אינו ראוי לאכילה. — ספר פתחי הלכה (פ"ח ז).

8. ולענין ברכה אחרונה נסתפקו התוספות האם יברכו עליהם ברכה אחת מעין שלש [שהרי החטה היא משבעת המינים], ונוסח הברכה היא

"ברוך אתה ה' על האדמה ועל פרי האדמה" כי אין לסיים "על המחיה ועל הכלכלה" רק באופן שבירך על המאכל בתחלה בורא מיני מזונות, או שמא, כיון שלא מצינו שום מקור לנוסח זה בהכרח שחכמים לא תיקנו בזה ברכת מעין שלש כלל אלא מברכים עליהם ברכת "בורא נפשות", ואף על פי שהם משבעת המינים, מכל מקום, כיון שאכילתם באופן זה אינה "אכילה חשובה" לא תיקנו להם ברכת מעין שלש. — ומסקנת דבריהם היא שיש להחמיר מספק ולאכלם רק בתוך הסעודה שאז ברכת המזון פותרתם. — ועיין עוד ברשב"א.

דברי התוספות הובאו להלכה בשולחן ערוך (ר"ח ס"ד), וכתב המשנה ברורה (שם סקי"ח) בשם המגן אברהם שאם אירע שאכל מהם שלא בתוך הסעודה יברך עליהם "בורא נפשות" כי כן הוא מעיקר הדין.

אבל אם נימוחו בשעת הבישול⁽⁹⁾ ושוב אין הפרוסות קיימות, בטל מהם שם "לחם" ונחשבים ל"תבשיל",

ולכן, בתחלה – קודם אכילתה, מברך עליה "בורא מיני מזונות",

ולבסוף – לאחר אכילתה, מברך עליה ברכה אחת מעין שלש, כפי שמברכים על כל תבשיל העשוי מחמשת מיני דגן.

הכוסם את האורז בעודו חי כמות שהוא, – מברך עליו "בורא פרי האדמה",

ואם טחנו, אפוא, ואחר כך בשלו לככר לחם זה, אף על פי שהפרוסות קיימות ועדיין שם לחם עליהם, – בתחלה מברך עליו "בורא מיני מזונות", ולבסוף מברך עליו ברכה אחת מעין שלש.

מיני? מיהו התנא ששנה ברייתא זו?

אילימא רבי יוחנן בן נורי היא, דאמר אורז מין דגן הוא, הרי אם כן "המוציא לחם מן הארץ" לפניו ושלש ברכות לאחריו בעי ברוכי כדין כל לחם העשוי מחמשת מיני דגן!

אלא, לאו – רבנן היא הסוברים שאורז אינו ממיני הדגן ולכן אין לברך עליו "המוציא" ו"ברכת המזון", ואם כן תהא מזה תיובתא דרב ושמואל שאמרו שאין לברך על האורז "בורא מיני מזונות" אלא "שהכל", שהרי בברייתא מבואר שמברכים עליו "בורא מיני מזונות"?!⁽¹⁰⁾

מסיקה הגמרא שאכן דברי רב ושמואל הם תיובתא, ויש לברך על האורז "בורא מיני מזונות"⁽¹⁰⁾.

אמר מר: הכוסם את החטה מברך עליה "בורא פרי האדמה".

והתניא: הכוסם את החטה מברך עליה

אחרים והאורז הוא המיעוט אין לברך עליו "בורא מיני מזונות" כפי שהיה הדין אילו היה מעורב בו דגן, כי רק בדגן התחדש שמחמת חשיבותו הוא עיקר התבשיל אף במיעוטו מה שאין כן אורז [רי"ף]. וכמו כן שונה הוא מהדגן לענין ברכה אחרונה, שלא תיקנו ברכה אחת מעין שלש אלא לשבעת המינים בלבד מחמת חשיבותם [רא"ש].

ב. לענין ברכת הדוחן: דעת רבינו יונה, הרא"ש והרשב"א שברכתו "בורא מיני מזונות" כברכת האורז, כי שוים הם בתכונתם ששניהם מזינים וסועדים הלב, ולאחר שלענין האורז נדחו דברי רב ושמואל מכח הברייתא ממילא אין הלכה כמותם גם לענין הדוחן. ואולם התוספות (ד"ה תיובתא) סוברים, כיון

9. רש"י. אך התוספות פירשו, שכדי שהפרוסות יחשבו כ"אינם קיימות" אין צורך שימוחו מעצמן על ידי הבישול, אלא גם אם הן מתפוררות רק כשנוטלים אותן די בכך להחשיבן כ"אינן קיימות". ולדעת הירושלמי [הובא בתוספות לקמן (לז ב)], "אין הפרוסות קיימות" פירושו שאין שיעור כזית בכל אחת מהן. ועיין לקמן (שם) שכך מתפרשת הברייתא גם לדעת רב יוסף המובא בסוגיא שם.

10. א. בטעם הדבר פירש הטור (ר"ח) שאף שהאורז אינו מחמשת מיני דגן, מכל מקום, מכיוון שהוא משיבוע כמו הדגן תיקנו לברך גם עליו "בורא מיני מזונות". ואולם עדיין שונה הוא מהדגן בזה שאם התבשיל ברובו ממינים

"בורא מיני זרעים"?

לא קשיא.

הא, הברייתא שאמרה שיש לברך עליה "בורא מיני זרעים", רבי יהודה היא, שמפרש לקמן שיש לייחד ברכה לכל מין ומין, ולכן על הזרעונים הוא מברך "בורא מיני זרעים" ועל הירקות "בורא מיני דשאים".

והא, הברייתא שאמרה שיש לברך עליה "בורא פרי האדמה", נשנתה לדעת רבנן הסוברים שכל דבר הגדל מהאדמה מברכים עליו "בורא פרי האדמה" ולא ייחדו ברכה מסוימת לכל מין ומין.

דתנן: ועל ירקות הוא אומר: "בורא פרי האדמה", כפי שמברך על כל דבר הגדל מהאדמה.

רבי יהודה אומר: מאחר שייחדו ברכה לכל מין ומין יש לברך עליהם "בורא מיני דשאים".

אמר מר: הכוסם את האורז — מברך עליו בורא פרי האדמה.

טחנו אפאו ובשלו, אף על פי שהפרופות

קיימות — בתחלה מברך עליו בורא מיני מזונות, ולבסוף ברכה אחת מעין שלש.

מקשה הגמרא: והתניא: אין מברכים לבסוף על פת או תבשיל העשויים מאורז ולא כלום — היינו לא ברכת המזון ולא ברכה אחת מעין שלש אלא ברכת "בורא נפשות"⁽¹¹⁾.

מתרצת הגמרא: אמר רב ששת: לא קשיא.

הא, הברייתא שאמרה שיש לברך "על המחיה", רבן גמליאל היא.

והא, הברייתא שאמרה שיש לברך "בורא נפשות" נשנתה לדעת רבנן.

דתניא, זה הכלל: כל שהוא משבעת המינים,

רבן גמליאל אומר: מברכים אחריו שלש ברכות של ברכת המזון כמו אחרי אכילת פת.

וחכמים אומרים: מברכים אחריו ברכה אחת מעין שלש.

ומעשה ברבן גמליאל והזקנים שהיו מסובין בעלייה ביריחו, והביאו לפניהם כותבות של תמרים, שהם משבעת המינים, ואכלו.

11. רש"י. — הטעם שברכת "בורא נפשות" מוזכרת בלשון "ולא כלום", עיין בשו"ת הרשב"א (סימן תתכג), ועיין בשו"ת הרדב"ז (ח"ב סימן תש"ט) שתמה עליו ופירש זאת באופן אחר. — ובביאור הגר"א (ר"ח ס"ו) פירש על פי המבואר לקמן (מד ב) שמנהג הראשונים היה לברך "בורא נפשות" רק על ביצים ועופות [כי רק בהם יש חיות ונחשבים ל"נפשות"], והאמוראים האחרונים הוסיפו לברך

שדברי רב ושמאל נדחו מכח הברייתא רק לענין האורז שוב יש לומר שלענין דוחן עדיין כהלכה כמותם ויש לברך עליו בורא פרי האדמה, [ובאופן שנתמעכו הגרעינים ואיכדו צורתם או שעשה מהם פת ברכתם "שהכל"]. וכן דעת הרי"ף והרמב"ם (פ"ג מברכות ה"). ולהלכה, פסק השולחן ערוך (ר"ח ס"ח) כדעת הרי"ף והרמב"ם שדין האורז אינו שיהיה לדין הדוחן. ועיין כמה שכתב הביאור הלכה שם בזה.

ונתן רבן גמליאל רשות לרבי עקיבא לזמן⁽¹²⁾, ולברך שלש ברכות של ברכת המזון כדרך שמברכים על הפת, ולהוציא את כולם ידי חובתם.

קפין וברך רבי עקיבא ברכה אחת מעין שלש, כדעת חכמים⁽¹³⁾.

אמר ליה רבן גמליאל: עקיבא, עד מתי אתה מכניס ראשך בין המחלוקת שביני ובין חכמים! ⁽¹⁴⁾

אמר לו רבי עקיבא: רבינו, אף על פי שאתה אומר כן וחבריך אומרים כן, הרי למדתנו רבינו שבמחלוקת שבין יחיד ורבים החלכה כרבים⁽¹⁵⁾.

רבי יהודה היה שונה את המחלוקת שבין רבן גמליאל לחכמים באופן אחר וכך היה אומר משמו של רבן גמליאל:

כל מאכל שהוא משבעת המינים ולא מין ב-ז

דגן הוא [שאם הוא מין דגן יש חילוק בדינו, שאם עשאו פת — הכל מודים שמברכים עליו שלש ברכות],

או מאכל שהוא מין דגן ולא עשאו פת —

הרי בשני ענינים אלו, היינו, במאכל שהוא משבעת המינים, ובמאכל שהוא ממין דגן שלא עשאו פת, נחלקו חכמים ורבן גמליאל:

רבן גמליאל אומר: מברך לאחריהם שלש ברכות.

חכמים אומרים: מברך לאחריהם ברכה אחת מעין שלש בלבד.

וכל מאכל שאינו לא משבעת המינים ולא ממין דגן, כגון פת אורז ודוחן —

רבן גמליאל אומר: מברך לאחריהם ברכה אחת מעין שלש.

13. ולא זימן, כיון שלדעת חכמים אין מברכים ברכת המזון על שבעת המינים וממילא גם אין מזמנים עליהם. — מהרש"א בביאור דברי התוספות.

14. הגר"א בשנות אליהו (פ"י מ"ח) הקשה, מה טענה היא זו על רבי עקיבא, והרי גם אילו היה נוהג כדברי רבן גמליאל היה מכניס בזה את עצמו למחלוקת, עיין בדבריו. וראה עוד בקרן אורה (דיני ברכת הנהנין) ובספר קהילות יעקב (סימן יד) שדנו בדבריו. — ובגוף קושיתו, ראה עוד בספר מנחת ברוך (או"ח ס"ז).

15. הטעם שעלה בדעתו של רבן גמליאל שרבי עקיבא ינהג כמותו. עיין בשנות אליהו לגר"א מה שכתב בזה.

זאת גם על ירקות ומים. ומעתה יש לומר, שהברייתא שאמרה "לבסוף ולא כלום", משום שלמנהג הראשונים באמת לא בירכו כלל ברכה אחרונה על אורז ודוחן, אך אנו הנוהגים כאמוראים האחרונים יש לברך "בורא נפשות" גם על אורז ודוחן שאינם פחותים ממים וירק, ולפי זה כונת רש"י לומר שכל "ולא כלום" שבזמן הברייתא הוא ברכת "בורא נפשות" למנהגינו. [אך אין כוונתו שברכת "בורא נפשות" עצמה קרויה "ולא כלום" וכפי שנראה מדברי הראשונים הנ"ל, עיין בדבריהם].

12. כי מאחר שרבן גמליאל סובר שיש לברך על שבעת המינים ברכת המזון ממילא סבר שיש גם צורך לזמן כפי שמזמנים על הפת. — מהרש"א בביאור דברי התוספות.